

U 48/1267/

Nederlandsche Roode Kruis.

Comité tot steunverleening aan
het Nederlandsche Roode Kruis
tot uitzending van Verplegend
Personeel en Materieel naar de
Peststreken in Nederl.-Indië

ONZE PESTAMBULANCES.

1914.

- 1 Naar aanleiding van het sturen van vier pestambulances naar Nederlands-Indië, bracht het Nederlandse Rode Kruis in 1914 deze speciale brochure *Onze pestambulances* uit.

Inv.nr. R1751.002

De pestambulances van het Rode Kruis

THIJS GRAS EN HANS WALDECK*

In 1914 stuurde het Nederlandsche Rode Kruis twaalf verpleegsters in vier 'pestambulances' met twee ziekenautomobielen naar Java in Nederlands Oost-Indië om te helpen bij de pestbestrijding. Het hoogtepunt van de epidemie was in 1913 en 1914, waarbij vooral op Java bijna 28.000 sterfgevallen te betreuren vielen.¹ Door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog zijn deze inspanningen aan het zicht onttrokken gebleven. Hoe kwamen die pestambulances tot stand en welke bijdrage hebben zij aan de bestrijding van deze pestepidemie geleverd?

37

De pest in Nederlands-Indië

Vanaf 1911 werd Nederlands Oost-Indië – en vooral Java – geteisterd door een pest-epidemie. Het resulteerde in een medische ramp volgens medisch historicus Leo van Bergen, omdat de in Indië aanwezige, westerse medici hun taak hadden verzaakt.² Het aantal sterfgevallen bereikte in 1913 en 1914 zijn hoogtepunt met bijna 28.000 slachtoffers. Begin 1914 besloot het Hoofddcomité van het Nederlandsche Roode Kruis om het overzeese gebiedsdeel te hulp te schieten met de oprichting van een 'Comité tot steunverlening aan het Nederlandsche Roode Kruis tot uitzending van verplegend personeel en materieel naar de peststreken in Nederlandsch-Indië'.³ Het hoofdcomité was hiertoe mede aangespoord door de vereniging van bestuursambtenaren in Nederlands-Indië.⁴ Het paste ook heel goed in de nieuwe oriëntatie van het Nederlandse Rode Kruis (NRK) om niet alleen hulp te bieden in

Veilig. Jaarboek Korpora, Erfgoed Publieke Veiligheid, 3 / Safe. Annual of Korpora, Heritage Public Safety, 3, 36-65. DOI 10.5117/9789048576531_GRAS&WALDECK

¹ www.indischhistorisch.nl, aldaar: <https://www.indischhistorisch.nl/tweede/sociale-geschiedenis/sociale-geschiedenis-epidemieen-in-nederlands-indie-deel-2-de-twintigste-eeuw/>.

² L. van Bergen, *Medische rampen in Nederlands-Indië*, in: *Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift* maart (2023) 56-65.

³ J.H. Rombach, *Nederland en het Rode Kruis*, (Amsterdam, 1992) 67-68, G.M. Verspyck, *Het Nederlandsche Roode Kruis 1867-1967* (Nijkerk 1967) 91-92. Zie ook *Het Vaderland* (25 april 1914) voor de samenstelling van het Comité.

⁴ *Deli Courant* (28 juli 1914).

- 2 Dokterstas van de inlandse arts Boenjamin, die betrokken was bij de pestbestrijding op Java.

Particuliere collectie

tijd van oorlog aan militairen, maar ook bij rampen, die vooral burgers troffen;⁵ een aanpassing in de statuten die pas twintig jaar later ook bij haar onderafdeling het Nederlands-Indische Rode Kruis (NIRK) werd doorgevoerd.⁶

Het Comité haalde een fors geldbedrag op, genoeg om vier ambulances – in de zin van (mobiele) veldhospitaal – in te richten.⁷ Daar waar aan de ambulances, die in 1912 en 1913 door het NRK voor enkele maanden naar de Balkanoorlogen waren uitgezonden nog artsen, verplegers, verpleegsters en ondersteunend personeel deelnamen, werden nu alleen verpleegsters geworven. Per ambulance waren dat er drie, van wie één als hoofdverpleegster fungeerde. Zij moesten één jaar ter beschikking van het NRK blijven en kregen een speciale tropenuitrusting. Ze werden ook betaald en zeker niet slecht. De verpleegsters kregen 250 gulden per maand,

5 H. Waldeck, T. Gras, *Tegen wil en dank. Het gebruik van ziekenauto's door het Nederlandse Rode Kruis tot en met de Eerste Wereldoorlog*, in: *Veilig. Jaarboek Korpora, Erfgoed Publieke Veiligheid* 2 (2025) 148-167.

6 L. van Bergen, *Een Menslievende en Nationale Taak. Oorlog, kolonialisme en het Rode Kruis in Nederlandsch-Indië 1870-1950* (Soesterberg 2004) 81-87.

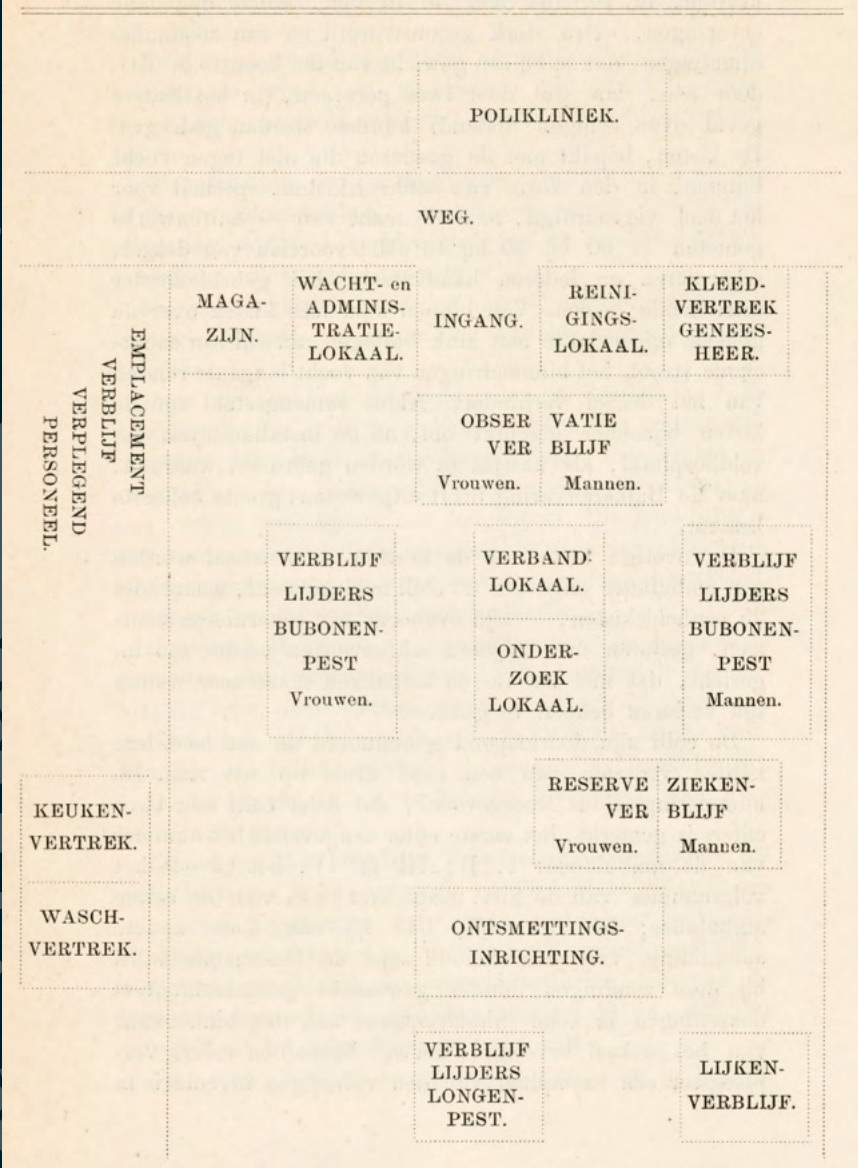
7 In de oorspronkelijke betekenis van 'hôpital ambulante' of verplaatsbaar ziekenhuis of veldhospitaal.

3 Dit huis wordt door middel van bezwavelen rattenvlokvrij gemaakt, zo meende men.

Wereldmuseum, Amsterdam

SCHETS van een plattegrond voor de inrichting van een veldhospitaal ten dienste der pestbestrijding, met inbegrip van een gelegenheid voor poliklinische hulp en een woonverblijf voor het verplegend personeel.

4 Vooraf was deze schematische indeling van elke ambulance gemaakt. Illustratie in: *Onze Pestambulances* (1914).

Inv.nr. R1751.002

de hoofdverpleegsters 300. In geval van overlijden ontvingen de nabestaanden 3000 gulden.⁸ Dat was een veel betere honorering dan die het Rode Kruis bood aan verpleegsters die de organisatie tijdens de Eerste Wereldoorlog voor hulp in Nederland wilde incorporeren. Die moesten het vrijwillig doen en voldoening putten uit hun inzet.⁹

De werving van artsen en ander personeel voor de pestbestrijding verliep veel moeizamer, ondanks een riant vergoeding van 1500 gulden voor de overtocht en op Java een wedde van 400 gulden per maand (terwijl je – zo werd gezegd – van 200 gulden makkelijk rond kon komen), liep het niet storm. Volgens het *Bataviaasch Nieuwsblad* kwam dit omdat de heren doktoren niets voelden ‘voor den inlander’ en het was ‘bekend, dat deze zelfs niet eens geholpen wilde worden en door zijn onreinheid zelf het hardste medewerkte om de pest te verspreiden.’¹⁰ Artsen en ander personeel zouden daarom ter plaatse worden toegevoegd. In oktober 1914 waren voor pestbestrijding 26 Europese (waaronder officieren van gezondheid van het KNIL) en negen Inlandse artsen beschikbaar.¹¹

Zij werden vooral ingezet bij de Inlichtingendienst die pestgevallen moest opsporen en inperkende maatregelen moest afkondigen zoals zwavelen van huizen en isolatie van patiënten en hun familie.

Desalniettemin meldden zich ook artsen, zoals Henri van Dijk (1880-1948)¹² en twee vrouwelijke artsen. Zo werd aan de vierde pestambulance de vrouwelijke arts Van Stokkum toegevoegd.¹³ ‘Dank zij het krachtadig optreden van Dr. Van Stokkum, die evenmin als de zusters in zulk een chaos kon werken’, kwam er wat lijn in de behandeling van de pestpatiënten.¹⁴ In de zomer van 1915 kwam dokter Emma van Teutem (1885-1976) de gelederen van de pestbestrijding nog versterken.¹⁵ Ook zij trok intensief met de Rode Kruisverpleegsters op.¹⁶

De uitrusting voor de veldhospitalen, die ook door het NRK geleverd werd, zat verpakt in handzame colli's. Ze waren niet te groot en niet te zwaar, zodat ze makkelijk gehanteerd konden worden. Dit was gebaseerd op de ervaringen met de ambulances, die in 1912 en 1913 naar de Balkan gestuurd waren, toen daar oorlog

8 ‘De Pestambulances’ in: *Tijdschrift voor Ziekenverpleging* 14 (1914) 558- 559. Ook *Het Redding-wezen* 32 (1914) 207-213.

9 L. van Bergen, C.Th. Bakker, *Dutch nurses and the Great War: on caregiving and gender*, in: *First World War Studies*, 2 (2020) 107-122.

10 *Bataviaasch Nieuwsblad* (3 en 4 juni 1914).

11 *De Preangerbode* (2 december 1914).

12 [www.wikipedia.org](https://nl.wikipedia.org/wiki/Henri_van_Dijk), aldaar: https://nl.wikipedia.org/wiki/Henri_van_Dijk. Later bekend als oprichter van de bloedtransfusiedienst van het Rode Kruis. Zie ook: Kooten, M. van, Henri van Dijk. Arts aan meerdere fronten. In: M. van der Steeg (red), *De mens achter de Medaille. 100 jaar Rode Kruisonderscheidingen* (2014) 21-23.

13 *Bataviaasch Nieuwsblad* (24 november 1914), *Algemeen Handelsblad* (14 januari 1915).

14 *Koloniaal Tijdschrift (KT)* 2 (1914) 1650.

15 E. van Teutem, ‘Ervaringen van een vrouwelijke arts in Indië’ (2 delen), in: *De vrouw in haar huis* 5 (september 1929) 221-227 en ibidem nr. 6 (oktober 1929) 286-293.

16 *Bataviaasch Nieuwsblad* (24 november 1914).

heerste.¹⁷ Verder ging ook een mobiele ontsmettingsoven mee. De verpleegsters vonden het uitpakken van de ambulance-inventaris ‘een prettig werk’:

Wij vonden het een al mooier en praktischer dan het andere. Vooral ook het apotheekkastje, urinebestek en infusie-apparaat hebben de bewondering der doktoren. Verder zijn we trotsch op de 2 mooie verbandtrommels, welke we mede kregen, en de groote verscheidenheid van verschillende instrumenten, verband enz. in zoo'n beperkte ruimte aanwezig.¹⁸

De samenstelling van de ambulances

De overwegingen, die artsen weerhielden om zich aan te melden, bleken niet op te gaan voor het verplegend personeel. De belangstelling om deel te nemen aan de pestambulances was groot. Maar liefst 66 verpleegsters meldden zich aan! Kwam het door de goede betaling? Waren de dames uit op avontuur, of was er een enorme behoefte om hulp te verlenen? Het zal wel een combinatie van deze factoren geweest zijn.

Omdat plek was voor slechts twaalf verpleegsters, kon het NRK kieskeurig zijn. Uit de gemaakte keuze bleek wel dat een voorkeur bestond voor iets oudere vrouwen (de jongste was 25, de meeste eind twintig, begin dertig). Ook eerdere deelname aan de Balkanambulances strekte blijkbaar tot aanbeveling, want zeven van de twaalf uitgezonden verpleegsters konden op deze ervaring bogen. Van de overige vijf waren twee eerder in Nederlands-Indië geweest.¹⁹

¹⁷ 'De 1^e en 2^e Nederl. Roode-Kruis-ambulances naar de peststreken in Indië', in: *Tijdschrift voor Ziekenverpleging* 2 (15 juni 1914) 495, 496.

¹⁸ *KT* 2 (1914) 1651-1652.

¹⁹ *Verslag der Handelingen van de Vereeniging het Nederlandsche Roode Kruis deel XXV over 1915* (Den Haag, 1917) 109. Emi Veenstra was er geboren, van Rika Karssen kon niet worden bepaald wanneer zij in Nederlands-Indië geweest zou zijn.

OVERZICHT PERSONEEL PESTAMBULANCES²⁰

AMBULANCE NR. 1 (vertrek Rotterdam 13 juni 1914, aankomst Soerabaja 28 juli 1914)

NAAM, GEBOREN	LEEFTIJD	OPLEIDING	BALKAN-AMBULANCE?	BIJZONDERHEDEN
Maria Catharina Jacoba Beerstecher (hvp) (14 jul 1878 Delft)	36	Wilhelmina Gasthuis, Amsterdam	Sikemeijer, Tsjorloe November 1912-mei 1913	Bleef actief in dienst van de pestbestrijding. In juni 1926 terug naar Nederland.
Antonia Zwart (9 juli 1884 Leiden)	30	Gemeente-ziekenhuis, Den Haag	Van Tienhoven/Lingbeek, Belgrado en Waljewe, Servië Juli-oktober 1913	In mei 1915 in Nederlands-Indië getrouwd met Wouter Eikenboom.
Jantje Hulst (18 maart 1886 Den Ham)	28	Vermoedelijk Gemeente-ziekenhuis Den Haag		Eerst ingedeeld bij ambulance II, gewisseld met Buys. Bleef tot 31 oktober 1915 bij de dienst Pestbestrijding. Vertrok 11 maart 1916 uit Nederlands-Indië, kort daarna geëmigreerd naar de VS.
Engelina Ambrosina Pruijssenaere de la Woestijne (7 december 1877 Djok-jakarta)	36	Niet bekend, mogelijk ziekenhuis in Nederlands-Indië	Zat al in Nederlands-Indië	In Nederlands-Indië erbij gekomen, fungeerde ook als tolk.
Inlandse verpleegsters: Marianne, Lina en Sarpia				

²⁰ Voor de leeftijd is uitgegaan van juli 1914. Veel dank is verschuldigd aan Maarten en Willy Etmans (genealogisch onderzoeksbureau Roosje Roos) voor hun research naar gegevens van de verpleegsters.

AMBULANCE NR. 2 (vertrek Rotterdam 13 juni 1914, aankomst Soerabaja 28 juli 1914)

NAAM, GEBOREN	LEEFTIJD	OPLEIDING	BALKAN- AMBULANCE?	BIJZONDERHEDEN
Jannetje (Jans) Vermaas (hvp) (14 februari 1886 Hellevoet- sluis)	28	Niet bekend	Van Tienhoven, Belgrado Oktober 1912-mei 1913 Van Tienhoven/ Ling- beek, Belgrado en Waljewe, Servië Juli-oktober 1913	Vertrok op 12 augustus 1915 met de <i>Insulinde</i> naar Rotterdam. Later terug naar Nederlands-Indië; werd hoofdverpleegster in Soerabaja.
Emi Veenstra (25 oktober 1883 Tjikadjang)	30	Stedelijk Ziekenhuis Rotterdam	In Nederlands- Indië geboren, doch- ter assistent-resident en een inlandse vrouw.	Bleef tot 5 februari 1917 bij de dienst Pestbestrijding. Op eigen verzoek ontsla- gen.
Johanna Buys/ Buijs (27 juli 1888 Utrecht)	25	Gemeente- ziekenhuis Den Haag	Van Tienhoven/ Ling- beek, Belgrado en Waljewe, Servië Juli-oktober 1913	Eerst ingedeeld bij am- bulance I, gewisseld met Hulst. Vertrok op 12 augus- tus 1915 met de <i>Insulinde</i> naar Rotterdam. Werkte in 1919 bij het Rode Kruis in Malang.

Inlandse verpleegsters: Saidjah, Watina en Soepinah

AMBULANCE NR. 3 (vertrek Amsterdam 4 juli 1914, aankomst Tandjong Priok 8 augustus 1914)

NAAM, GEBOREN	LEEFTIJD	OPLEIDING	BALKAN- AMBULANCE?	BIJZONDERHEDEN
Hermann van Harreveld (hvp) (18 maart 1873 De Wijk)	41	Mogelijk Academisch Ziekenhuis Groningen		Bleef tot 3 november 1915 bij de dienst Pestbestrij- ding. Op eigen verzoek ontslagen.
Petronella Christine Nieuwaal (27 februari 1886 Hellendoorn)	28	Wilhelmina Gasthuis, Amsterdam		Bleef tot april 1917 bij de dienst Pestbestrijding. Op eigen verzoek ontslagen.
Hinderika Karssen (15 november 1886 Amsterdam)	27	Wilhelmina Gasthuis, Amsterdam	Zou eerder in Nederlands-Indië zijn geweest	Raakte besmet met de pest, viel uit per 19 maart 1915. Overleed 7 juli 1915 in Weltevreden.

AMBULANCE NR. 3 (vervolg)

NAAM, GEBOREN	LEEFTIJD	OPLEIDING	BALKAN- AMBULANCE?	BIJZONDERHEDEN
Maria Wilhelmina Samuelina Buttner- Mossel (Niet bekend Nederlands- Indië)	30+*	Niet bekend, mogelijk ziekenhuis in Neder- lands-Indië	Zat al in Nederlands- Indië	Verbonden aan Militair Hospitaal, ook particulier verpleegster in Malang. In april 1914 aangesteld voor de pestbestrijding en be- last met opleiden inlandse verpleegsters. Verving de uitgevallen Karssen.
Inlandse verpleegsters: Asminah, Astro en Tjakra				

* Zij trouwde op 7 september 1894 te Tjilatlap met Gottlieb Carel Julius Emiel Adolph Buttner (1849-1906), onder andere ondercommies 2de klasse bij de Staatsspoorwegen.

AMBULANCE NR. 4 (vertrek Amsterdam 4 juli 1914, aankomst Tandjong Priok 8 augustus 1914)

NAAM, GEBOREN	LEEFTIJD	OPLEIDING	BALKAN- AMBULANCE?	BIJZONDERHEDEN
Guurtje Joon (hvp) (8 oktober 1877 Zaandijk)	36	Binnen- gasthuis, Amsterdam	Van Tienhoven/ Ling- beek, Belgrado en Waljewe, Servië Juli-oktober 1913	8 juli 1915 vertrokken uit Batavia, 12 augustus in Amsterdam aangekomen.
Anna Elisabeth Maria Kürtz (7 juni 1884 Den Haag)	30	Gemeente- ziekenhuis Den Haag	Van Tienhoven, Belgrado Oktober 1912- mei 1913 Van Tienhoven/ Ling- beek, Belgrado en Waljewe, Servië Juli-oktober 1913	Vertrokken op 19 augustus 1915 vanaf Batavia op de Koningin Emma, die in het Kanaal op een mijn gelopen is, kwam later in Nederland aan.
Anna Marga- retha Elisabeth Monsees (14 augustus 1886 Amsterdam)	27	Gemeente- ziekenhuis Den Haag	Van Tienhoven/ Ling- beek, Belgrado en Waljewe, Servië Juli-oktober 1913	Trouwde op 10 november 1915 te Kediri met Thomas Mandersloot.
Inlandse verplegers: zes mannen, niet bij name genoemd.				

5 De zes verpleegsters van de eerste twee pestambulances aan de vooravond van hun vertrek: staand Antonia Zwart, Johanna Buys, Jantje Hulst en Emi Veenstra. Zittend de beide hoofdverpleegsters Maria Beerstecher en Jans Vermaas.

Illustratie in: *De Haagse Vrouwenkroniek* 51 (24 juni 1914)

6 De eerste pestambulance bestond uit de verpleegsters Antonia Zwart, Maria Beerstecher en Jantje Hulst.

Illustratie in: *Koloniaal Tijdschrift* 1 (1915)

Het sturen van deze pestambulances kreeg niet alleen bijval want niet iedereen geloofde dat deze twaalf dames het verschil gingen maken.²¹ Een van de zusters beschreef wat zij van anderen hoorde: 'dat wij eigenlijk vrijwel overbodig zouden zijn, dat er niets te verplegen viel aan pestlijders, wat wij hier dus eigenlijk kwamen doen.'²² Ook hekelden verschillende critici de ontbrekende talenkennis en het onoverbrugbaar geachte cultuurverschil.²³

Officier van Gezondheid 1ste klas dr. J.Th. Terburgh (1868-1940), die de zusters bij hun aankomst in Soerabaja welkom heette, dacht daar duidelijk anders over. Hij

²¹ *Het Nieuws van den Dag voor Nederlands-Indië* (18 juli 1914).

²² *KT* 1 (1915) 222-225.

²³ *Het Vaderland* (2 juli 1914).

was Inspecteur van de Burgerlijke Geneeskundige Dienst in Nederlands-Indië en uit dien hoofde betrokken bij de pestbestrijding.²⁴ Terburgh achtte hun komst 'een bewijs, dat Holland niet alleen meevoelt met het lief, doch ook met het leed, dat Indië treft.' Bij het heffen van het glas aan het slot van zijn toespraak sprak hij de wens uit 'dat na eenige tijd de mare moge gaan, dat de pessimisten, die uwe zending verkeerd achten, zich hebben vergist, doch dat uw werk een zegen is voor de Inlandsche maatschappij.'²⁵

Aankomst en eerste acties van de pestambulances

De zes dames van de pestambulances I en II vertrokken op 23 juni 1914 met de trein van Den Haag naar Marseille om zich aldaar in te schepen op de *Kawi*, die al op 13 juni met de uitrusting vanuit Rotterdam richting Nederlands-Indië was vertrokken.²⁶ De ambulances III en IV volgden op 4 juli. Zij voeren met de *Rembrandt*, die vanuit de Amsterdamse haven vertrok.

Op 28 juli werden de leden van de ambulances I en II in Soerabaja verwelkomd met bloemen en wijn. De dag daarop vertrokken ze al naar Malang, waar veel pestgevallen waren. De ambulances III en IV zetten op 8 augustus voet op Nederlands-Indische bodem in Tandjong Priok. Vandaar reisden ze door naar Soerabaja. Een van de twee ging ook naar Malang, 80 kilometer ten zuiden, de laatste naar Kediri, 100 kilometer ten zuidwesten van Soerabaja.

De zusters van de eerste pestambulance gingen meteen aan de slag met de opbouw van de noodziekenhuisjes en de verpleging van zieken. In Kepadjen, zuidelijk van Malang, waren elf barakken voor builenpest, drie voor longpest, een verband/operatiekamer en enkele bijgebouwen.

Zij zagen daar 31 patiënten, van wie tien genazen, zes overleden en vijftien langer onder behandeling bleven. De pestpatiënten werden de eerste dagen apart gelegd tot de koorts zakte of tot ze overleden. Om vertrouwen te wekken lieten ze ook een familielid bij elke patiënt waken, die ook te eten kreeg. In de nacht was zelden inzet nodig. Tevens hebben ze 36 patiënten in de polikliniek gezien en assisteerden ze in isolatiebarakken te Swaroe ten zuiden van Malang. Het inlandse eten werd klaargemaakt door de 'kokki'.²⁷ Versnaperingen waren ook beschikbaar en de was werd door een wasman gewassen.²⁸

²⁴ Terburgh was in 1903 getuige van de activiteiten van het Italiaanse Rode Kruis bij een malaria-epidemie en had toen het NRK al opgeroepen ook actief te zijn bij andere rampspoeden dan oorlogen, maar die oproep vond destijds geen gehoor.

²⁵ *De Sumatra Post* (11 augustus 1914)

²⁶ *Koloniaal Weekblad* 26 (25 juni 1914) 1.

²⁷ Een 'kokkie' is een kookster binnen de Indonesische cultuur.

²⁸ 'De pest-ambulances. Overdruk uit de Handelingen van de Vereeniging van het Nederlandsche Roode Kruis deel XXIV 1^e gedeelte 1914' in: *KT 2* (1916) 973-978.

7 De drie zusters van Pestambulance 2 in hun Rode Kruis tent. Links voor Emi Veenstra, achterin hoofdverpleegster Jans Vermaas en rechts zuster Johanna Buys. Helaas is niet bekend wie de man is die op theevisite is gekomen.

Wereldmuseum, Amsterdam

De tweede ambulance ging naar Toempang, oostelijk van Malang. Hier waren de omstandigheden minder gunstig, mede door slechter weer. 'Zoodra eenige barakken waren opgericht, was de energie der zusters niet langer in toom te houden. (...) Dank de buitengewoon goede humeuren van de zusters, waardoor zij alles van de zonnige zijde beschouwden, verdroegen zij al deze onaangenaamheden en ongemakken met eene vroolijkheid en flinkheid, welke bewonderenswaardig was.' Ze kregen al meteen drie patiënten. Tot 1 oktober zagen ze daar veertien builenpestpatiënten van wie er zes overleden, de overige acht herstelden. Ook meldden zich negentien patiënten, die aan andere ziekten leden. Hiervan overleden twee, herstelden veertien en keerden drie niet hersteld terug naar huis.²⁹

De derde ambulance had wat opstartproblemen. De hoofdverpleegster, zuster Hermanna van Harreveld, mocht familie in Passeroean bezoeken, maar werd daar ziek, waarop zuster Petronella Nieuwaal haar kant op werd gestuurd om haar te verplegen. Daardoor stond zuster Rika Karssen er korte tijd alleen voor in Malang. Na zes dagen voegde Nieuwaal zich bij haar. Zij moesten naar Toeren om daar hun bivak op te slaan. Tot de barakken klaar waren reden de zusters met de dokters mee de dessa in om daar pestpatiënten te bezoeken. Zo konden ze een beetje ervaring opbouwen. De ziekeninrichting ging daar pas op 21 september open, gelukkig wel weer onder leiding van de herstelde zuster Van Harreveld.³⁰

²⁹ 'De pest-ambulances', 1122-1126.

³⁰ KT 2 (1916) 1123, 1124.

8 De zusters konden zeer goed met kinderen overweg (en omgekeerd!).

Wereldmuseum, Amsterdam

9 De drie Inlandse verpleegsters van Pestambulance 2 (Saidjah, Watina en Soepinah), die door de Nederlandse verpleegsters moesten worden opgeleid.

Wereldmuseum, Amsterdam

In Kediri, waar de vierde ambulance aan de slag ging, werd een vrij groot terrein bestemd voor de pestbestrijding. Hier werden vier afdelingen opgetrokken, die elk een eigen functie hadden. Afdeling A telde ongeveer twintig barakken en was bedoeld voor mensen, die zeven dagen geobserveerd moesten worden, omdat ze in contact waren geweest met pestpatiënten. In afdeling B brachten ze de mensen met koorts onder. Bij hen was pest mogelijk, maar nog niet vastgesteld. In afdeling C werden gediagnosticeerde pestpatiënten opgenomen, terwijl D bestemd was voor longpestpatiënten. Deze laatsten werden als het meest gevaarlijk beschouwd:

Bij een longpestpatiënt komt men zoo min mogelijk. Zij komen in kleine barakjes te liggen, waar in een der zijwanden een soort van klep is, waardoor voedsel kan worden aangereikt. Maar, als men zorgt dat men de adem van den patiënt niet tegen zich aankrijgt, zoo min mogelijk spreekt of een zakdoek voor den mond houdt, kan men *de zieken zelf even helpen wat te drinken*.³¹

³¹ KT 2 (1914) 1651.

Hier was het vrij druk. In september werden 84 pestpatiënten opgenomen van wie er 47 herstelden en 37 overleden. Daarnaast werden veel mensen ter observatie opgenomen. Hoewel deze mensen in principe gezond waren, moesten ze door de zusters wel geobserveerd en getemperatuur worden, zodat die er het nodige werk aan hadden. Mogelijk was dit de reden van andere afspraken betreffende het voorzien in eten. In de andere ambulances regelde het ambulancepersoneel de voeding, maar in Kediri moesten de pestpatiënten en opgenomen te observeren mensen zelf hun eten kopen bij op het terrein aanwezige warongs (inlandse draagbare gaarkeukens). Alleen aparte voeding of extraatjes zoals melkeieren, ajer blanda (spuitwater), limonade en vruchten, werden door de ambulance verstrekt.³²

Vooral met de kinderen kregen de zusters een heel goede band. Met de genezen kinderen gingen ze zelfs naar de bioscoop en zodoende leerden ze tevens de Javane taal. Een van de zusters schreef:

Wat is ons dat toch allemaal meegevallen hier. Iedereen èn in Holland èn in Indië, zei en dacht: dat we hier tot niets nut zouden zijn we kenden de Javanen niet, taal en godsdienst zouden ons in den weg staan, ze zouden op alles 'inggeh' (ja) zeggen, zich niet laten verplegen, enz. En we hebben *nog nooit* eenigen tegenstand onderonden. De menschen helpen zelfs mee, als er 't een of ander aan de patiënten gedaan moet worden en ze troosten hun kinderen zoo aardig, als wij met de kleintjes bezig zijn. Ook in de dessa's gaat 't zoo. In 't begin vluchtte alles wat loopen kon weg, als onze auto kwam, nu staan de kinderen te dansen, als ze de auto hooren en schreeuwen een woord, wat 'hoerah' moet voorstellen.³³

Een belangrijk doel van de ambulances was, naast het verplegen van pestpatiënten, ook het opleiden van plaatselijke (inlandse) verpleegsters en verplegers. De ambulances I, II en III kregen elk drie inlandse verpleegsters aan zich verbonden. Op het barakkenterrein van een van de ambulances werd zelfs een speciaal huisje voor hen gebouwd.³⁴ Deels waren deze vrouwen ongeletterd, maar ze werden snel wegwijds gemaakt in het aflezen van de thermometers en klokkijken.³⁵ Ambulance IV nam een zestal mannen onder haar hoede om deze in te wijden in de verpleegkunde.³⁶ Dit ging verrassend goed, als we de berichten mogen geloven. Een verslaggever stond 'verstomd, hoe die mannen, zóó van de sawah in de ambulance gekomen, beter dan ooit een Europeaan 't zou kunnen, hun zieken verplegen...' Zij dankten dit – zo vervolgde hij – aan hun geduld, bedachtzaamheid en zelfopoffering.³⁷

Intussen was vanuit Nederland nog een bijdrage aan de pestbestrijding onderweg: twee ziekenautomobielen.

³² KT 2 (1916) 1124, 1125.

³³ *Algemeen Handelsblad* (29 december 1914).

³⁴ KT 2 (1914) 1651.

³⁵ KT 2 (1916) 977.

³⁶ 'De pest-ambulances', 1125.

³⁷ *Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche Courant* (16 oktober 1915).

10 Verwey & Lugard hadden in 1911 al Fiat-ambulances aan het NRK geleverd, maar met deze voertuigen waren zeer veel technische problemen.

Collectie Hans Waldeck

Strijd om de levering van ziekenauto's

De gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, A.W.F. Idenburg (1861-1935), had het Hoofdcomité van het Nederlandsche Rode Kruis, via de minister van Koloniën, J.H. de Waal Malefijt (1852-1931) in de loop van juni 1914, naast het sturen van de vier ambulances, verzocht 'om de uitzending van twee automobielen voor ziekenvervoer geschikt voor gebruik in bergterrein, en gemakkelijk te ontsmetten.'³⁸

Dankzij het door het Centraal Comité tot bestrijding van de pest ingezamelde geld, konden deze ziekenauto's in de zomer van 1914 door het Hoofdcomité worden gekocht. Het waren twee Fiat 45/25 pk chassis geleverd door de N.V. Verwey & Lugard's Automobielaanschaaffing uit Den Haag met een carrosserie van de eveneens in Den Haag gevestigde firma Pennock & Co.³⁹ Dezelfde firma's waren in 1911 betrokken geweest bij de levering van twee overeenkomstige Fiat-ziekenauto's aan het Hoofdcomité. Het is opmerkelijk dat hen deze opdracht opnieuw werd toevertrouwd en dat weer voor Fiat gekozen werd.⁴⁰ Deze Fiats hadden in Nederland heel veel technische problemen en waren vaker in reparatie dan dat ze zieken of gewonden vervoerden.

De firma Trompenburg uit Amsterdam was niet blij met deze keuze. Zij had eigenlijk gehoopt de opdracht te krijgen, omdat de firma 'de leverantie had aangeboden op voorwaarden, die op vrijgevig wijze rekening hielden met het menschlievend

³⁸ Verzoek vermeld in *De Sumatra Bode* (10 juni 1914). Citaat uit de *Haagsche Courant* (2 juli 1914).

³⁹ *De Auto* van 17 september 1914 meldde dat het een 15/25 chassis zou zijn, de kranten, die op 19 en 21 september 1914 over de presentatie schrijven, berichten allemaal dat het om een 45/25 chassis ging.

⁴⁰ Waldeck Gras: *Tegen wil en dank*, 162.

11^e Jaargang. 25 JUNI 1914. No. 26.

DE AUTO

**Het Nederlandsche
Roode Kruis**

heeft ons de levering opgedragen van

TWEE F.I.A.T.

AMBULANCE - AUTOMOBIELEN.

Verwey & Lugard's Automobiels-Maat⁴¹.
Laan van Nieuw Oost-Indië. - 's-GRAVENHAGE.

GEILLUSTREERD WEEKBLAD VOOR AUTOMOBILISTEN
Officieel Orgaan
van de Koninklijke Nederlandsche Automobielen Club.

11 Verwey en Lugard adverteerden trots met hun opdracht voor levering van ziekenauto's aan het NRK.

Collectie Hans Waldeck

doel, waarvoor zij bestemd waren.⁴¹ Nu werd een buitenlandse fabriek bevoorreed, waardoor in Nederland ingezameld geld niet in Nederland werd besteed.

Het Rode Kruis bleef echter achter haar keuze staan en voerde aan dat Verwey & Lugard en Pennock & Co Nederlandse firma's waren. Maar Trompenburg was het daar niet mee eens. 'Letterlijk is uw bewering houdbaar, maar blijft zij dit ook wanneer men weet, dat de Fiat-chassis in Turijn worden gemaakt en de Nederlandsche Mij. aan wie de bestelling is gedaan, dus enkel de agent is, die tegen een commissie de bestelling doorgeeft aan een Italiaansche fabriek. Wij wenschen aan het publiek over te laten om te beoordeelen wie van ons beiden de juiste voorstelling van de zaak heeft gegeven.'⁴²

Dat het Rode Kruis voet bij stuk hield, had vooral een praktische reden. De firma Verwey & Lugard had al vele jaren verschillende filialen in Oost-Java, dus als onderdelen geleverd moesten worden of reparaties uitgevoerd, dan viel dit goed

41 *De Auto* (9 juli 1914) 908.

42 *Het Vaderland* (14 juli 1914).

12 Dr. G.W. Boland, directeur van de GGD Den Haag was nauw betrokken bij de levering van de pestambulances.

Collectie Hans Waldeck

te organiseren.⁴³ De ervaringen met de auto's in Nederland hadden geleerd dat dit geen overbodige luxe was! Toch was dit een oneigenlijk argument, want Verwey en Lugard was toen ook nog de vertegenwoordiger van Spyker in Nederlands-Indië. Er waren echter al barsten in die samenwerking, want ze lieten te pas en te onpas weten dat de Spykers onderdeden voor de Fiats. Spyker verbrak daarop in 1914 het contract met Verwey en Lugard.⁴⁴

De pestziekenauto's

Al na enkele maanden konden de automobielen op 18 september 1914 in de garages van Verwey & Lugard in Den Haag aan een groot gezelschap hoogwaardigheidsbekleders getoond te worden.⁴⁵ De meest voorname aanwezige was prins Hendrik (1876-1934), voorzitter van het NRK en beschermheer van het Centraal Comité voor de pestbestrijding. Maar er waren ook veel andere leden van het Hoofdcmité van het Rode Kruis en van het Centraal Comité Pestbestrijding aanwezig. De prins liet zich vergezellen door zijn adjudant jonkheer J.H. Backer (1881-1924). Verder woonden oud-minister van Koloniën mr. D. Fock (1858-1941) en de nodige generaals en mensen van adel de bijeenkomst bij. Van medische kant waren de artsen J.F.

⁴³ *De Standaard* (19 september 1914).

⁴⁴ Vincent van der Vinne, *Spyker 1898-1926*. (Amsterdam 1998) 185.

⁴⁵ Uitgebreide beschrijving in: *Algemeen Handelsblad* (19 september 1914).

Langenbergh (1862-1939), G.J.W. Koolemans Beynen (1874-1938) en S. Monnikendam (1863-1926) naar deze bijeenkomst gekomen, omdat zij geadviseerd hadden omtrent de aanschaf en uitrusting van de vier ambulances en de twee ziekenautomobielen.

De grote drijfveer achter de ziekenauto's was echter de destijds gerenommeerde deskundige op het gebied van zieken- en gewondenvervoer en kersverse directeur van de in 1912 opgerichte Haagse GGD dokter G.W. Boland (1874-1938),⁴⁶ die dan ook de presentatie leidde. De ziekenauto's waren van buiten donkergroen voorzien van een rode bies met aan weerszijden emblemen van het Rode Kruis. Speciaal voor ontsmetting was het interieur helemaal glad afgewerkt en 'moet alle luxe als uit den booze worden geweerd'.⁴⁷ Aan de linkerzijde van het achtercompartiment was plaats voor een of twee brancards, systeem De Mooij, met aandacht voor speciale vering. Rechts zaten twee klapbankjes voor de begeleiders. Een derde begeleider kon naast de chauffeur plaatsnemen. Er was een complete wasgelegenheid aan boord en een kastje voor het opbergen van instrumenten en verbandmiddelen.

De bijeenkomst sloot af met een kleine demonstratie, waarbij de twee brancards uit de auto werden gehaald, om er vervolgens met een patiënt erop weer ingeschoven te worden. 'Het ging alles zeer gemakkelijk'.⁴⁸

Stiekeme voorvertoning

Kennelijk had de redactie van het tijdschrift *De Auto* de mogelijkheid gekregen om de voertuigen een paar dagen vóór de presentatie te komen bewonderen.⁴⁹ In het daarover verschenen artikel staat een uitgebreide beschrijving, voorzien van de nodige foto's.⁵⁰ Volgens de verslaggever maakte de naam Fiat het overbodig te vermelden 'dat de sterkste hellingen in Indië niet het minste bezwaar zullen opleveren.' Verder kreeg hij te zien wat was gedaan om goede ventilatie te waarborgen. 'Waar de wagens in de tropen dienst moeten doen, zijn aan alle kanten jaloezieën aangebracht van djatihout, het eenige, wat in de tropen goed blijft.' En bovenop waren ook nog ventilatieroosters geplaatst.

Uiteraard was het blad vooral geïnteresseerd in technische details. Het chassis was van het fourgon-type 15/25 PK, dat zijn waarde bij het Italiaanse Rode Kruis bewezen had. Met een carrossabele lengte van ruim drie meter was genoeg ruimte voor de draagbaren. Deze konden over een tiental gummirollen makkelijk in- en uitgeschoven worden. Zelfs de bovenste brancard kon gemakkelijk geladen worden, mede dankzij een twee treden tellend trapje aan de achterkant en de twee achter-

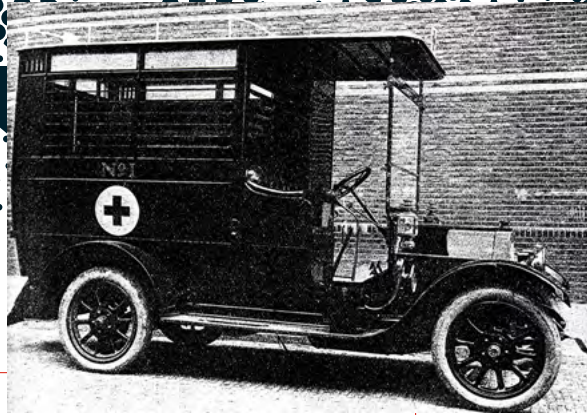
⁴⁶ Hans Waldeck, *De Eerste Hulpdienst en het ziekenautowagenpark van de G.G.D. 's-Gravenhage van 1912 tot 1930* (de Wijk 2023) 7.

⁴⁷ *Algemeen Handelsblad* (19 september 1914).

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ De auto's waren op 9 september klaar. *Het Vaderland* (9 september 1914).

⁵⁰ 'Ambulance-auto's ten dienste van de pestbestrijding in Ned.-Indië', in: *De Auto* 37 (1914) 1130.

13 De Fiat die voor gebruik in Nederlands-Indië gemaakt werd had houten jaloezieën aan de zijkant.

Collectie Hans Waldeck

deuren, die geheel opengeklapt konden worden, zodat de hele achterkant vrij was. Zelfs volledig beladen, haalde de auto nog een snelheid van 50 km/u.

Voorts konden op een imperiaal bovenop de auto meer materialen vervoerd worden. Dit was zodanig uitgevoerd dat ook een deel van de uitrusting van het mobiel veldhospitaal meegenomen kon worden. De verslaggever van het blad had er alle vertrouwen in dat chassis en carrosserie 'aan de verwachtingen zullen beantwoorden'.⁵¹

De ziekenauto's in Nederlands-Indië

De twee ziekenauto's zijn vermoedelijk in de loop van december 1914 in Nederlands-Indië aangekomen. Begin december noteerde de *Preangerbode* 'Indien wel dra de ziekentransport-automobielen van het Roode Kruis zijn aangekomen, zullen wij in staat zijn ook over verre afstanden de zieken te vervoeren, om ze in de schaduw van de Roode Kruisvlag lavenis en genezing te verschaffen. Een eeresaluut aan de zusters, die niet schroomden het vaderland te verlaten om den bruinen broeder te toonen wat menschenliefde is en vermag'.⁵² Eén ziekenauto werd gestationeerd in Malang, waar drie Nederlandse pestambulances ingezet werden waren, de tweede ging naar Kediri, waar één pestambulance werkte.⁵³

⁵¹ Ibidem 1132.

⁵² *De Preangerbode* (2 december 1914). In de gedigitaliseerde kranten uit Nederlands-Indië is geen bericht gevonden over de aankomst van de auto's.

⁵³ Ibidem.

14 Artsen waren vooral actief binnen de Inlichtingendienst en probeerden pestgevallen op te sporen door onderzoek te doen en mensen te ondervragen.

Wereldmuseum, Amsterdam

15 De vrouwelijke arts dr. Van Teutem kwam in 1915 naar Nederlands-Indië en assisteerde bij de pestbestrijding.

Wereldmuseum, Amsterdam

In een beschrijving van de pestgebieden bij Toeren, gedateerd op 21 december 1914, staat het volgende:

Toch een makkelijk land, dat Indië: gisteren stopte die Roode-Kruis-auto voor m'n huis – de chauffeur gaf een brief af, met verzoek den dienst van 't patiëntenvervoer te regelen, den wagen onderdak te brengen, de benzine en de olie op te slaan en te controleeren etc. etc. En vandaag laat de Wedáná [districtshoofd] een 'garage' bouwen op mijn erf, die zonder den regen wel klaar was gekomen; en vanmorgen zijn we al 2 pestlijders gaan halen, een 25 K.M. ver uit een barak, waar ze onmogelijk behandeld kunnen worden; en de chauffeur en z'n helper – och, die vinden wel ergens een onderdak – en eten doen ze voorloopig maar van den warong... Alleen met één ding moest ik Pondjo (die anders wat rijden aangaat voor geen blanken collega onderdoet!) helpen – natuurlijk moest hij 'perschot' (voorschot) hebben.⁵⁴

En er waren meer moeilijkheden te overwinnen, want de ziekenauto kon alleen over de grotere wegen goed uit de wielen: 'langs de dessawegen [dorpswegen], vaak vele palen ver, zullen de zieken dus nog als vroeger moeten worden 'gepikold' ... Dit vervoer nu is nog lang zoo slecht niet, als de patiënt op een baleh-baleh liggend, wordt gedragen: ik geloof zelfs, dat dit vervoer weinig méér schokkend is, dan in de best-ingerichte ziekenauto!', aldus een verslaggever.⁵⁵

De activiteiten van de pestambulances

De pestbestrijding in Nederlands-Indië verliep nogal chaotisch, vooral vanwege problemen binnen de medische staf. De artsen hadden het aanvankelijk moeilijker, omdat ze een andere rol hadden dan de verpleegsters. Zeker in het begin van de epidemie en in de periode vóór de komst van de pestambulances, deden de artsen voornamelijk controles van overledenen door middel van puncties, waarmee ze het stoffelijk overschot schonden. Een vrouwelijke arts was hierom al driemaal belaagd door boze familie.⁵⁶ Bij vaststellen van pest moesten allemaal impopulaire maatregelen genomen worden, zoals isolatie van de zieke en diens directe omgeving, verwoesting van huizen (die broedplaatsen waren voor ratten) en bezwaveling van huizen en meubels om de vlooiën te verdelgen. Artsen werden dus vooral als boeman gezien, aldus de vrouwelijke arts E. Van Teutem, die, zoals we al zagen, in de zomer van 1915 naar Nederlands-Indië kwam om zich in te zetten voor de pestbestrijding. Pas toen ze zich meer met patiëntenzorg gingen bezighouden in de ambulances, kantelde de waardering.

⁵⁴ *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* (16 oktober 1915).

⁵⁵ *Leeuwarder Courant* (16 oktober 1915). De pikol is een oude Maleise eenheid van gewicht, overeenkomend met het gewicht dat een arbeider kon dragen. De pikol kwam overeen met ongeveer 62 kg. Een 'baleh baleh' was een ligbed van bamboe.

⁵⁶ *KT 1* (1915) 820.

16 Drie verpleegsters van Pest-ambulance 2 assisteren een arts bij een buikpunctie. Van voor naar achter: Veenstra, Buys en Vermaas.

Wereldmuseum, Amsterdam

We zagen al dat de verpleegsters veel minder moeite hadden om door het uitstralen van een goed imago het vertrouwen van de bevolking te winnen. Zij oogstten niets dan lof.⁵⁷ In de ambulances hadden ze een drukke nering. Omdat veel mensen aan builenpest leden en die builen al vroeg door de artsen werden opgesneden, waren veel wonden te verzorgen. Ze gaven ook geregeld kamferinjecties en assisteerden bij buikpuncties. Vooral de eerste paar dagen van de ziekte waren zwaar voor patiënt en verpleging, omdat de mensen zich vaak bevuilden met urine en ontlasting.

Na een verblijf van tweeëneenhalve maand in Kepandjen, voelde een van de zusters zich 'niet meer overbodig'. Zo werden een man en diens zoon binnengebracht, die leden aan bubonen- ofwel builenpest.⁵⁸ De zoon had reeds zijn vrouw en kinderen in de dessa aan de pest verloren. Beiden moesten erg hoesten, gaven bloed op. De vader overleed nog diezelfde nacht. 'We dachten vast dat de zoon spoedig zou volgen. Maar wonder boven wonder is hij in leven gebleven en flink aan het opknappen (...). Gisteren heeft hij een flinke waschbeurt gehad, kleeren en beddegoed schoon en heeft een ander barakje gekregen.'

In Toeren waren zeven barakken opgebouwd, vier voor twee patiënten en twee kleinere eenpersoons. Eén werd gebruikt als magazijn. 'Verder is er nog een poliklinieklokaaltje. Overigens was er niets, zelfs geen kast om ons mooi polikliniek-

⁵⁷ Rombach, *Nederland en het Rode Kruis*, 68. Zie ook *Bataviaasch Nieuwsblad* (10 augustus 1915).

⁵⁸ Bubonenpest is gelijk aan bobbel- of builenpest. Ook wel zwarte pest.

en verplegingsmateriaal in te bergen. Een inlandsch hoofd was zoo vriendelijk ons een oude kast in bruikleen te geven. Sedert onze komst zijn bijgebouwd: ééne woning voor inlandsche verpleegsters, een keuken, een hokje voor ons. Water aan- en afvoer wordt gemaakt.’

Een hoogtepunt was het bezoek van gouverneur-generaal A.W.F. Idenburg aan de pestambulances in november 1914: ‘ik geloof Z.E. na afloop zeer tevreden was, alles zag er dan ook uit om door een ringetje te halen. Ons huis, (...) was juist zoover klaar gekomen, dat ’t toonbaar was, zoodat we ons ’s middags nog gehaast hebben de voorgalerij met planten, bloemen, tafeltjes, kleedjes en meer gezellige dingen een vriendelijk aanschijn te geven.’⁵⁹

De reacties van de plaatselijke bevolking

Ook al is de nodige voorzichtigheid op zijn plaats ten aanzien van de beoordeling van de reacties van de inheemse bevolking op de ambulances, toch lijkt het dat de dames een overwegend positieve indruk hebben achtergelaten. Van de Nederlandse Balkanambulances is bekend dat die geroemd werden om hun reinheid en hygiëne.⁶⁰ Deze werkwijze hebben de zeven dames, die daarin gewerkt hadden, ongetwijfeld meegenomen naar Nederlands-Indië. Zelf zeiden zij daarover:

‘Wat ’t laten helpen der Javanen betreft, dit valt enorm mee, nooit leelijke gezichten en nimmer tegenstand. (...) Heelemaal gewasschen te worden schijnt een genot, en waar ik bij ’t schoonmaken der monden in Nederland meer dan eens op verzet stuitte, is mij dit hier nog nooit overkomen. ’t Laatste is wel een punt van belang, we hebben immers den laatsten tijd in Nederland nooit anders gehoord dan: ‘de menschen laten zich niet verplegen, zijn slecht enz. enz.’ Van dit alles hebben wij tot nu toe nog nooit iets ondervonden, de menschen zijn goed en vriendelijk’⁶¹

‘Nooit leelijke
gezichten
en nimmer
tegenstand’

Ze probeerden dan ook echt om de mensen een beetje te verwennen. ‘Een lichtpuntje is, dat we zoo ruim van geld voor versnaperingen voorzien zijn, en de arme, koortsende stumperds nu limonade, inplaats van vies kaliwater [rivierwater] kunnen te drinken geven. (...) Jammer, dat het nu geen goede vruchtentijd is, wat we nog kunnen krijgen is zoo duur! Maar voor de allerzieksten nemen we toch djeroeks mee, en ik geloof heusch dat de stum-

⁵⁹ KT 1 (1915) 222-225. Verslag bezoek: *Bataviaasch Nieuwsblad* (24 november 1914).

⁶⁰ Ph. Everts, *Een rusteloze geest. Leven en werk van de arts Goswijn Willem Sanne Lingbeek (1860-1939)* (Rotterdam 2015) 144-204, vooral 165-169 en 194-196.

⁶¹ KT 2 (1914) 1650.

perds na ons vertrek weer uitkijken tot onze komst, om hun ‘frissche kopje’.⁶² Ze bedankten dan ook graag het Nederlandse volk voor de gulle gaven.

‘Heerlijk dat u ons zoo ruim in de gelegenheid hebt gesteld de patienten versnaperingen te geven. Dat valt in bijzonder goede aarde, *die eenmaal bij ons is wil niet eens gaarne meer naar huis, daar hebben ze het niet zoo goed als bij ons.* Met de verjaardag van H.M. onze Koningin [31 augustus] hebben we de patienten flink onthaald op limonade, koekjes, vruchten en die in de termen viel voor rooken kreeg cigarettten’.⁶³

Uiteindelijk leidde deze aanpak ertoe dat er bij de lokale bevolking iets meer vertrouwen kwam in de westerse geneeskunst en dat zij ook uit eigen beweging de ambulance gingen opzoeken in de hoop op genezing. Overigens niet alleen als zij getroffen waren door de pest, maar ook met andere gezondheidsklachten. We zagen al dat hier bij de inrichting van de ambulances rekening mee werd gehouden. Minister Pleijte lichtte het in een Memorie van Antwoord als volgt toe:

De uitkomsten van de door ambulances [sic] – niet het minst dank zij den bijzondere ijver en de toewijding der verpleegsters – zeer bevredigend zijn. Niet alleen heeft de geneeskundige behandeling van de in de ambulances opgenomen pestlijders goede gevolgen opgeleverd, maar bovendien is daarvan een invloed ten gunste der Westersche geneeswijze uitgegaan, welke aan het vertrouwen der bevolking in die geneeswijze in het algemeen ten goede is gekomen en middelijk een merkbaar gunstigen invloed op hare stemming ten opzichte van de pestbestrijding heeft uitgeoefend.⁶⁴

Het einde van de ambulances

De autoriteiten probeerden continu de organisatie van de pestbestrijding te verbeteren. Een van de belangrijkste activiteiten was het neerhalen van bamboe-woningen en deze vervangen door nieuwe ‘ratten-bestendige’ woningen. Verder probeerde men de ziekte te bestrijden met vaccinaties, maar dat werkte niet.⁶⁵ In januari 1915 werd de Pestbestrijdingsdienst opgericht, die los stond van de Burgerlijke Geneeskundige Dienst.⁶⁶ De pestambulances werden bij die Pestbestrijdingsdienst ondergebracht en smolten uiteindelijk samen totdat twee ambulances met elk zes verpleegsters overbleven. Helaas viel verpleegster Rika Karssen in maart 1915 uit doordat zij de pest opliep. Begin juli overleed zij aan de gevolgen van deze ziekte.

In de zomer van 1915 zat het dienstverband van een jaar er voor de elf resterende verpleegsters op en mochten zij ontslag nemen. Vier besloten niet verder te gaan

⁶² Ibidem. ‘Djeroeks’ zijn zoete of zure oranjeappelen of citrusvruchten.

⁶³ KT 2 (1914) 1652.

⁶⁴ KT 2 (1915) 998.

⁶⁵ J.C. de Vos, De pest en hare bestrijding in Nederlandsch-Indië, in: KT maart (1922) 176-199.

⁶⁶ De Preangerbode (30 januari 1915).

en terug te keren naar Nederland. De eerste die op 7 juli 1915 met de *Prinses Juliana* vertrok was Guurtje Joon. De volgenden waren Jans Vermaas en Johanna Buys. Zij scheepten zich samen in op de *Insulinde*, die 11 augustus Nederlands-Indië verliet. Tot slot vertrok ook Anna Kürtz op 19 augustus met de *Koningin Emma*, die echter vlak voor aankomst op de eindbestemming op een mijn liep en beschadigd raakte. Gelukkig kon het schip desondanks zijn reis vervolgen.

Vijf verpleegsters besloten zich nog even in te zetten voor de pestbestrijding. Jantje Hulst en Hermanna van Harreveld tot respectievelijk 31 oktober en 3 november 1915 (zij namen samen de *Jan Pieterszoon Coen* die 11 november vertrok), Emi Veenstra tot februari 1917 en Petronella Nieuwaal tot april 1917. Maria Beerstecher bleef ook in Nederlands-Indië. Van haar is niet duidelijk tot wanneer zij zich met de pestbestrijding bezighield. Zij keerde in juni 1926 terug naar Nederland.

Twee van de verpleegsters trouwden tijdens hun overzeese verblijf: Antonia Zwart in mei 1915 met Wouter Eijkenboom (1890-1922?) en Ans Monsees met Thomas Mandersloot (ca. 1891-1956) in november van dat jaar.

Hoe verging het de automobielen?

Toen de Pestbestrijdingsdienst werd opgericht, werden de Rode Kruisautomobielen aan deze nieuwe dienst overgedragen, waarna niet veel meer over de auto's werd vernomen. Blijkbaar bestonden weleens problemen, maar over de precieze aard tasten we in het duister. 'De automobielen bij de pestbestrijding in gebruik, schijnen nog al eens oorzaak van bisbilles [gekibbel] te zijn. Vandaag was de chef van den gewestelijken dienst genoodzaakt daarvoor naar Babat te gaan, waar de pest ook alweer slachtoffers heeft gemaakt.'⁶⁷

In november 1915 werd de ziekenauto van Malang overgeplaatst naar Soerakarta. Uit een beschrijving valt op te maken, dat deze toen blauw van buiten en wit van binnen was. Of men daar in Soerakarta nu blij met die auto was? 't Is prachtig zoo'n zieken-auto; zeker, maar laten wij hopen dat hij binnen niet al te langen tijd weer naar Malang terug kan keeren, hier zien wij die lugubere dingen liever niet.'⁶⁸ Van die van Kediri wordt vermeld dat, toen daar de ambulance voor de pestbestrijding in januari 1917 definitief werd afgebroken, het voertuig 'ter beschikking' bleef.⁶⁹ De Burgerlijke Gezondheids Dienst (BGD) kreeg de auto's in bruikleen en stationeerde er een in Soerabaja en een in Semarang. Ze hebben daar nog enkele jaren dienst gedaan.⁷⁰

⁶⁷ *Het Nieuws van den Dag voor Nederlands-Indië* (12 februari 1915):

⁶⁸ *De nieuwe vorstenlanden* (5 november 1915).

⁶⁹ *Bataviaasch Nieuwsblad* (31 januari 1917).

⁷⁰ *Koloniale Verslagen* (1918) 128, (1920) 220, (1921) 176, (1922) 217, (1923) 124, (1924) 125. Daarna geen vermeldingen meer.

17 De Medaille van Verdienste in Zilver werd aan elf verpleegsters uitgereikt wegens hun verdienste voor de pestambulances.

Inv.nr. RK0290.A

Wel besloot het Binnenlands Bestuur in het vervolg te kiezen voor het Nederlandse merk Spyker als er auto's voor de automobiendienst van de pestbestrijding moesten worden besteld. Dit betrof dan overigens vooral auto's voor vervoer van personeel en materieel.⁷¹

Waardering na afloop

Op 29 oktober 1917 werden door het Nederlandse Rode Kruis vier Kruisen van Verdienste en elf Medailles van Verdienste in zilver uitgereikt aan de mensen die zich verdienstelijk hadden gemaakt voor de pestambulances.⁷² De vier kruisen waren voor L.J.J. Caron (1880-1961), Oost-Indisch ambtenaar, die secretaris van de Commissie voor uitzending van Pestambulances naar Oost-Indië was geweest en de drie artsen S. Monnikendam, J.F. Langenbergh en G.J.W. Koolemans Beynen, die een belangrijke bijdrage hadden geleverd aan de voorbereiding en samenstelling van de uitrusting van de pestambulances.

De medailles waren voor de elf verpleegsters die mee waren geweest. Het is onbekend of de in 1915 aan de pest overleden Karssen postuum nog een medaille is toegekend.

⁷¹ KT 2 (1915) 999.

⁷² Mededeling Erik Müller, archivaris NRK-regio Amsterdam-Amstelland, september 2025.

18 Uiteindelijk was het de verpleegsters gelukt om het vertrouwen van de lokale bevolking te winnen.

Wereldmuseum, Amsterdam

Epiloog

In 1911 werd vooral Midden-Java getroffen door een verwoestende pestepidemie, die op zijn hoogtepunt in 1913 en 1914 tienduizenden dodelijke slachtoffers eiste. Dankzij een initiatief van de Indische bestuursambtenaren werd het Nederlandse Rode Kruis aangespoord met een geldinzameling vier pestambulances (veldhospitaal) uit te rusten en deze te bemensen met twaalf verpleegsters. Later werden nog twee ziekenautoautomobielen naar Nederlands-Indië verscheept.

Het initiatief werd niet door iedereen toegejuicht, want het zou een druppel op een gloeiende plaat zijn en er was grote twijfel of de Nederlandse verpleegsters veel voor de inlandse bevolking konden betekenen. Desalniettemin vertrokken aan het begin van de zomer van 1914 kort na elkaar de vier ambulances, bemest met twaalf zeer gemotiveerde en deels in het werken onder rampomstandigheden ervaren verpleegsters naar Midden-Java. Al direct na aankomst werden de werkzaamheden aangevangen in de buurt van Malang en Kediri. De verpleegsters zagen kans in relatief korte tijd het vertrouwen van de lokale bevolking te winnen om hun westerse, humanitaire werk te doen. Ondanks dat de geboden hulpverlening op het enorme aantal pestpatiënten van zeer beperkte invloed was, vonden de verpleegsters veel voldoening in hun werk voor iedere individuele patiënt. En ook de inheemse bevolking bleek, afgaand althans op de verslagen van de ambulancedeelnemers, uiteindelijk zeer dankbaar voor de geboden zorg. Door verschillende inlandse verpleeg-

sters en verplegers op te leiden hebben de Nederlandse verpleegsters hun kennis kunnen doorgeven.

Een wezenlijke bijdrage aan het aantal overlevenden van deze door Van Bergen als medische ramp gekarakteriseerde epidemie hebben deze pestambulances natuurlijk niet gehad.⁷³ Ze kwamen pas toen de ramp al een te grote omvang had bereikt en konden geen grote aantallen patiënten behandelen en verplegen. Maar deze symbolische inzet werd – ondanks de korte duur van één jaar – uiteindelijk breed gedragen en de voldoening bij hulpverleners, de door hun geholpen patiënten (en hun familie) en bestuurders was groot. Sommige verpleegsters bleven in Nederlands-Indië en waren nog enige tijd actief in de pestbestrijding.

De zusters hebben
daar in korten tijd
wonderen verricht

De waarde van de inzet van de twee ziekenautoautomobielen moet eveneens ernstig betwijfeld worden. Het is onduidelijk of ze naar verwachting en naar behoren hebben gefunctioneerd. Ze werden vermoedelijk meer als transportvoertuig voor goederen en de dokter en zuster dan als ziekenauto gebruikt. Na de inzet van de pestambulances zijn ze in Indië achtergebleven.

Maar zelfs de mensen die geacht werden verstand te hebben van de ontstane situatie, waren uiteindelijk positief, zoals dit treffend verwoord werd door de arts O. Deggeller (1871-1941):

En dan moet het mij hier van 't hart, dat mijn bezoek aan de pestambulance te Ke-pandjen, mij zelf tot geheel andere inzichten heeft gebracht omtrent het nut van de uit Holland uitgekomen ambulances en de verpleging van pestlijders door zusters, die voor land en volk nog vreemdelingen zijn. Ik was, zooals misschien meerdere collegae hier, daaromtrent nog al erg pessimistisch gestemd en verwachtte een absolute mislukking van deze overigens zoo sympathieke zending. Maar ik ben sedert mijn bezoek aldaar volkomen bekeerd. De zusters hebben daar in korten tijd wonderen verricht. De ambulance was vol patiënten en de bevolking bracht de ernstige zieken gaarne en vrijwillig naar de ambulance, overtuigd dat, zoo er nog eenige redding mogelijk is, die daar is te vinden. Het vertrouwen van de bevolking hebben zij in uiterst korten tijd weten te winnen. Hulde aan haar werk!⁷⁴

⁷³ L. van Bergen, *Medische rampen in Nederlands-Indië*, in: *Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift* 76 (maart 2023) 56-65.

⁷⁴ O. Deggeller, 'Behandeling van pestlijders met intraveneuze injecties van formaldehyd-natriumbisulfurosum', in: *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië* 55 (1915) 26-34.

Summary

In the summer of 1914, the Netherlands Red Cross sent four 'Plague Ambulances' to the Dutch East Indies to help combat a plague epidemic that had been raging there since 1911. Twelve older, experienced nurses were recruited to staff the mission; they signed on for at least one year and received a good salary. Later that year, two Fiat ambulances followed, specially designed for use in the fight against the plague.

Through their dedication and direct contact with the local population, the nurses managed to gain the people's trust, and sick individuals began to come to the ambulances of their own accord. The nurses had especially good contacts with the children. One nurse, however, died of the plague.

The impact of both the nurses' efforts and the ambulances was mainly small-scale, personal, and symbolic. Nevertheless, it is remarkable that these twelve nurses dared to embark on such an adventure during the turbulent early period of World War I.

Keywords

Pestilence, plague control, female nurses, Netherlands Red Cross, pest ambulances, Dutch East Indies

Over de auteurs

Thijs Gras (1962) studeerde geschiedenis en volgde daarna de verpleegkundige-opleiding met specialisatie Hartbewaking. Vanaf 1995 werkt hij in Amsterdam als ambulanceverpleegkundige en Officier van Dienst Geneeskundig (OvDG). Hij schreef vele boeken en artikelen, vaak over de geschiedenis van de ambulancezorg. Naast zijn fulltime werk op de ambulance is hij op dit moment hoofdredacteur van het vakblad V&VN Ambulancezorg. Verder is hij vrijwilliger bij Korpora en verbonden aan het Nederlands Ambulance Archief.

Hans Waldeck[†] (1946-2025) was algemeen chirurg met specialisatie in preklinische spoedeisende geneeskunde, traumatologie en intensieve zorgen. Hij was lange tijd bestuurslid en voorzitter van het Nationaal Ambulance- en Eerste Hulpmuseum. Vele jaren was hij een gedreven onderzoeker en publicist op het gebied van de geschiedenis van de ambulancezorg. Verder was hij vrijwilliger bij Korpora en verbonden aan het Nederlands Ambulance Archief.